

Godfried Bomans (1913-1971). Katholieke zoeker, zoekende katholiek

‘Heb nog steeds een niet te lessen dorst’, schreef Godfried Bomans op 11 juli 1971 op het eiland Rottumerplaat.¹ Zijn verblijf op het Waddeneiland was onderdeel van een radio-experiment: Bomans en Jan Wolkers, beiden in die dagen zeer gevierde schrijvers, zouden elk een week op het onbewoonde eiland verblijven om te zien wat het alleenzijn met hen deed. Bomans voelde zich, zacht gezegd, niet gelukkig op het eiland. Hij was geen natuurmens, hij moest altijd mensen om zich heen hebben, hij hield van comfort. Daarbij was hij grieperig, angstig in zijn opgelegde eenzaamheid en bang voor een publiekelijke afgang als hij het niet zou kunnen volhouden. Enkele maanden later stierf hij plotseling aan de gevolgen van een hartaanval. ‘Men’ koppelde zijn onverwachte dood al snel aan het zware verblijf op Rottumerplaat – een mythe was geboren.

EEN RAADSELACHTIGE WERELD

Tijdens zijn isolement – een situatie die hij nooit eerder zo beleefd had – hield Bomans een dagboek bij. Het werd een beheerst verslag van zijn fysieke en mentale ontberingen. Toen hij naar het eiland vertrok, verwachtte en hoopte hij ‘nooit vermoede extases’ te ondergaan, maar die bleven uit; in plaats daarvan was er ‘voornamelijk verdriet’. En dat leidde uiteindelijk, in de eenzaamheid op het eiland, met angstaanjagende krijsende meeuwen in de nacht en huilende wind om zijn tent tot een katharsis. Bomans vond vrede met zichzelf, schreef hij bijna nuchter constaterend,

zonder een spoor van triomf. Hij kwam in het reine met gebeurtenissen in zijn jeugd, hij genas van zijn wonden, zo formuleerde hij het. Bomans was op het punt beland zichzelf te accepteren en overwon daarmee zijn twijfel aan eigenwaarde, die volgens hem geworteld was in zijn kindertijd.

Het oude verzet tegen elementen uit het verleden beschouwde hij als een rest van onvolwassenheid – Rottumerplaat had hem, 58 jaar oud, in enkele dagen volwassen gemaakt. Zijn contactpersoon met het vaste land, radioverslaggever Willem Ruis, had hem willen vragen of de eenzaamheid religieus besef in Bomans versterkte. Die vraag wilde Bomans niet horen, omdat hij deze te persoonlijk, te intiem vond, maar later betreurde hij dat, omdat het zo'n begrijpelijke vraag was. Als 'stip in een onafzienbare vlakte' dacht hij geregeld: 'heeft dit allemaal een bedoeling?' Dat 'die onbegrijpelijke wereld', 'deze wilde barbarij' alleen maar zichzelf betekende, was voor hem even raadselachtig als 'het aannemen van een super-intellect' dat voor dit alles een bestemming had uitgedacht. Bomans zat in 'een soort oer-verbazing gevangen'. Hij zou zijn hele verdere leven aan deze zeven dagen terugdenken, schreef hij. Hij was herschapen, niet wetende dat zijn 'hele verdere leven' nog slechts enkele maanden zou duren. In luttele bladzijden had hij de balans van zijn leven opgemaakt, zonder details, maar rakend aan alles wat essentieel was geweest. Zijn kindertijd. Zijn onzekerheid. Zijn behoefte een zin te ontdekken in een raadselachtige wereld. Zijn onoprechtheid. Zijn angsten.

Het was er altijd allemaal al geweest, vanaf zijn vroege jeugd. In zijn kleutertijd ervoer hij iets wat enigszins vaag als een 'religieus gevoel' getypeerd zou kunnen worden. Het gebeurde in de tuin achter zijn ouderlijk huis, in de avondschemering. 'En opeens was het of de tijd, het ogenblik, van mij afviel (...) en ik opgeheven werd tot een geheel andere orde van bestaan (...) en ook de avond zelf en de dingen die er in stonden één met mij werden, *en dat ik*

“alles” begreep.’ Door ervaringen als deze groeide in hem het besef ‘dat er achter de gewone dingen een andere wereld schuilde, waarvan die dingen slechts de buitenste kant waren. En dit vage besef (...) werd een geheime troost als, gelijk somtijds gebeurde, de dingen plotseling hun luister verliezen en de aarde voor mij “woest en ledig” werd.’ Dan wist hij dat het ‘andere’ er nog was en dat dat elk moment tevoorschijn kon komen.²

Toen hij een jaar of zeven was, had hij ook zo’n ingrijpende ervaring. Op een sneeuwerige achternamiddag openbaarde de werkelijkheid zich aan hem in een nieuwe gedaante. De meeuwen werden witte, wonderlijke gedaanten, het water was een plaat van staal. ‘Alles was nieuw. Alles was onbegrijpelijk. (...) En ik werd door een totale verbijstering aangegrepen. Plotseling stond ik in een volkomen onbekende wereld. De dingen hadden geen naam meer. (...) Ik zag alles voor het eerst! Als een pasgeborene. En angst en verrukking grepen me aan en ik dacht: Waartoe dient dit alles? Wat is de betekenis van de dingen? Waarom worden we geboren? Wat doen we hier eigenlijk?’³

We kunnen ons afvragen of de weergave van de volwasen Bomans de gevoelens van het kind Godfried authentiek verwoordt en niet analytisch inkleurt. Hoe dan ook is er sprake van een uiterst sensitief kind dat een plaats tracht te vinden in een raadselachtige wereld. De jonge Bomans schetste een beeld van zichzelf dat typerend zou blijven voor zijn verdere leven. Een zoeker, die zichzelf vragen bleef stellen en zich verweerde als de wereld woest en ledig werd door deze zélf anders te maken. Door te fabuleren. Door dingen te vergroten. Door het schrijven van – vaak meesterlijke – sprookjes, het ultieme literaire genre waarin je de werkelijkheid kunt vervormen, naar je hand zetten. ‘Er was eens...’ Maar er was helemaal niets. De schrijver bepaalt wat er was en wie en schept een nieuwe wereld. Bomans was doorlopend bezig de wereld te transformeren tot de zijne – om zich comfortabel te voelen. Hij

wilde het leven vleugels geven, maakte van het hele leven een sprookje, omdat het anders te zeer naar een nachtmerrie neigde. Net als zijn Erik – van *het klein insectenboek* – hoopte hij op een wonder. En omdat het niet kwam, creëerde hij er telkens weer zelf een.

ANGST EN SCHULD

Het gezin waarin Bomans opgroeide, was een exponent van het triomferende Nederlandse katholicisme uit de eerste helft van de vorige eeuw. Rooms en, dat waren zij, ‘met ziel en harte’. Maar niet alleen in ziel en hart, ook, en vooral, in ritueel en gebod. Dagelijkse kerkgang, ochtend- en avondgebed, het wijwaterbakje, verering van heiligen, vasten en versterving. En daarnaast het alsmaar inprenten van wat niet mocht en ‘zondig’ was en gebiecht moest worden. In zijn kindertijd hoorde Godfried een priester buitengewoon plastisch vertellen over de hel en eeuwig branden. Het maakte een verpletterende indruk op hem; later zou hij zeggen dat dit een mededeling was waar een kind nooit meer overheen komt.

Een levenslange angst was in hem gezaaid; als hij terugdacht aan zijn jeugd, was ‘angst’ hét trefwoord en daaraan gekoppeld een besef van schuld. Dit kreeg een extra lading in zijn puberteit, ‘die afschuwelijke periode van schuld, angst en panische ontzetting om wat er allemaal met je gebeurde, waarvan ik dacht dat ik de enige op de hele wereld was (...)’.⁴ In de biechtstoel kon, moest hij over zijn fysieke ervaringen vertellen, maar zijn biechtvader, verre van psychologisch geschoold, was niet in staat ‘die verpletterende schuld’ van hem af te nemen. Het lichaam bleef een vijand van de ziel, dat kwam wél over. Overigens heeft Bomans later verklaard dat het biechten als zodanig veel voor hem betekend heeft – ongetwijfeld alleen al omdat hij in zijn eenzaamheid zijn verhaal kon doen.

Angst gold ook zijn vader, de jurist en politicus Johannes Bernardus Bomans. Godfried heeft zich nooit met

deze charismatische en fanatieke rooms-katholiek vertrouwd gevoeld, ervoer hem als een afstandelijke, autoritaire man die op hem neerzag en hem een minderwaardigheidsgevoel bezorgde. Ooit strafte vader Bomans hem voor een vergrijp doeltreffend door hem te verbieden het Onze Vader te bidden, drie weken lang. Godfried vond het verschrikkelijk. Het voorval is niet alleen typerend voor de pedagogische inzichten van de vader, maar ook voor de ingeheide geloofsovertuiging van de zoon. Godfried Bomans groeide op in een klimaat dat hem materieel alle denkbare comfort bood, dat het dagelijks leven kleurde met de katholieke warmte van gebed en heilige missen, maar waarin affectie een aalmoes was. Het kind Godfried bedelde om die aandacht en warmte en bleef dat een leven lang doen.

Met het 'echt' beleven van godsdienstige elementen had hij soms moeite. Vereiste diepere gevoelens, blijheid – hij voelde dat niet altijd zo en dat veroorzaakte dan een gevoel van schuld. Dat werd ook opgeroepen als hij veinsde dat hij die afwezige gevoelens wél had en leidde dan tot een besef van onoprechtheid, die hij ook elders op katholiek terrein bespeurde. Hij had het gevoel in twee werelden te leven: die van de realiteit van het dagelijks leven en die van 'de kerk', waarin andere 'waarheden' golden. Twee gescheiden werelden, waarin van twee walletjes gegeten werd, wat de oprechtheid niet bevorderde. 'Dit lopen op twee benen, die niets met elkaar te maken hadden moet tenslotte op psychisch hinken uitdraaien', zei hij later.⁵ Ook het in jeugd niet mogen toegeven aan twijfel op geloofsgebied en dan maar zekerheid acteren zag hij als iets onwaarachtigs, evenals het met de mond belijden en anders handelen, 'dubbel-getongd' zijn. Hij vond dat katholieken in het algemeen soepel met de waarheid omsprongen.

De katholieke leefcultuur van zijn jeugd was enerzijds dierbaar, vertrouwd, nestwarmte, maar zorgde ook, naast angst- en schuldgevoelens, voor twijfels en geworstel. Hij typeerde zichzelf later als ‘een getourmenteerde jongen’ met ‘allerlei geloofsmoeilijkheden, of moeilijkheden’. Steun vond hij toen hij begin twintig was in de religieuze kring van mevrouw Lizzy Breman-Schouten in Laren. Zij verzamelde jongeren om zich heen met wie zij discussieerde over katholicisme en religie, vanuit een streven het katholicisme te ontdoen van veel institutionele uiterlijkheden om zo te naderen tot een doorleefd geloof. Godfried maakte kennis met een andere manier van ‘geloven’, met een bezieling en spiritualiteit, zo anders dan de verstarde vormen-godsdienst. ‘Als mevrouw Bréman [sic] er niet was zou ik mij verschrikkelijk armzalig voelen’, schreef hij ergens in deze periode in een brief. ‘Het leven ziet er op haar kamer veel eenvoudiger uit dan daar buiten. In het begin kwam ik met allerlei moeilijkheden en vragen over de hemel [en] weet wat allemaal, maar de laatste keeren vraag ik niet zoo veel doch luister meer.’⁶

In de zomer van 1936 leek zijn religieuze zoektocht een eindpunt bereikt te hebben, toen hij met zijn broer Rex een reis naar Italië maakte. In de abdij van Monte Oliveto bezocht hij zijn vriend Joost Laudy, ook lid van de kring van Lizzy Breman. Hij raakte er onder de indruk van de warmte die het kloosterleven daar uitstraalde, met ‘veel omhelzingen en tederheid en vervoerdheid’ die in schrill contrast stonden met ‘die benauwde kast (...) van dat Rooms zijn, en die katholieke Staatspartij’. Hij ervoer in dat klooster een katholicisme dat hij sinds kort door mevrouw Breman kende, ‘dat beleefd werd zoals wij kennis nemen van de relativiteitstheorie van Einstein: het was een ontdekking, opeens liep je in de avant-garde. En ik had nog nooit dat stoffige ding dat Rooms-Katholicisme was vereenzelvigd met iets wat nieuw kon zijn, en zij beleefden het helemaal

nieuw, evangelisch.’ Hij leek gevonden te hebben wat hij zocht – en keerde naar huis met een ‘roeping’.

In een lange, openhartige brief aan zijn vader – het moet hem moeite hebben gekost de afstand tot hem te overbruggen – schreef hij dat hij zich geheel aan God wilde geven, ‘absoluut, radicaal, zonder enig voorbehoud’.⁷ Ook bekende hij dat er al in zijn vroege jeugd een verlangen naar het priesterschap was geweest, dat hij vanaf zijn tiende uit alle macht had trachten te doven. Weer thuis werd hij ziek – en sloeg de twijfel toe. Hoe oprecht en innerlijk was zijn roeping? Was er niet eerder sprake van een vlucht uit een chaotische, kille wereld naar een overzichtelijke, warme gemeenschap, waar hij de paters zag als vaders, een gemeenschap vol compensatie van wat hij bij zijn eigen vader miste? In zijn ouderlijk huis was affectie een schaars goed en deze gereserveerde sfeer maakte hem extra gevoelig voor iedere vorm van warmte en aandacht.

Het was voorbij met zijn ‘roeping’ – maar hij gaf, al langer, gehoor aan een andere: die van het schrijverschap. Ook het schrijven was voor hem een vlucht, compensatie. Hij beschouwde het als een tegengifft die hem alles deed vergeten waarin hij zich ‘niets’ voelde. Humor, ironie werden zijn handelsmerken en binnen zijn schrijverschap werkten ook deze compenserend, helend. ‘Humor is overwonnen droefheid’, zei Bomans – een vaak geciteerde uitspraak van hem. En ook: ‘Humor is het litteken van de wond’. Het ergerde hem dan ook dat ‘men’ zijn werk veelal als het product van een grappenmaker zag en geen idee had dat veel ervan op een in wezen ernstig fundament gebouwd was. Later kenterde dat beeld enigszins, toen hij beschouwender – en somberder – werd.

HEILIGSCHENNENDE HUMOR

Bomans werd na grote successen met zijn eerste romans *Pieter Bas* (1936) en *Erik of het klein insectenboek* (1941) zeker in katholieke kringen een ware volksheld door zijn

stripverhaal *Pa Pinkelman*, dat vanaf 1945 tot 1952 in de *Volkskrant* verscheen. In een vaak dwaze *setting* liet Bomans Pa Pinkelman vechten met de dagelijkse realiteit én actualiteit; het verhaal zit vol verwijzingen naar politieke en maatschappelijke gebeurtenissen van toen. Zo kon Bomans indirect zijn commentaar en kritiek leveren op verschijnselen die hem bezighielden. Op de bureaus van de *Volkskrant*-redactie dwarrelde veel fanmail neer, maar er waren ook tegengeluiden; niet alle lezers konden Bomans' soms frivole humor waarderen en zij ergerden zich aan niet-katholieke geluiden in 'hun' katholieke *Volkskrant*.

Op 29 april 1946 stuurde mejuffrouw A.C. Klein een brief naar de redactie om uiting te geven aan haar ongenoegen over het feit dat Bomans in een aflevering reclame zou hebben gemaakt voor de Partij van de Vrijheid, een partij die twee jaar later zou opgaan in de vvd; in een katholiek dagblad verwachtte zij alleen maar propaganda voor de Katholieke Partij, schreef ze.⁸ Naast veel lovende post ontving Bomans wel vaker van katholieken kritische en zelf agressieve brieven over zijn humor. Een dag na zijn lezing voor studenten van het Missiehuis van de Paters van de Heilige Geest in Weert kreeg hij een brief van de overste die hem berispte over het voorlezen van een passage uit *Pieter Bas*, waarin een 'nachtspiegel' voorkwam – 'stof voor minderwaardig cabaret' – en over verliefdheid gerept werd. 'Moet een edel karakter, van iemand die zich integraal geven wil voor priesterroeping die hele sfeer van kalverliefdes op H.B.S. niet eerder verfoeilijk vinden.'⁹

Reacties als deze illustreren het dichtgetimmerde katholieke Nederland van toen en bevestigen de benauwde, benepen atmosfeer waar Bomans zo'n moeite mee had. Typerend is een voorval ergens in de jaren vijftig. Hij had in een AVRO-radioprogramma 'niet-goedmoedige grapjes' over katholieken gemaakt en daarbij begrippen als klooster, pastoor en kerkmeester 'fijntjes door de geparfumeerde modder van zijn humor' gesleurd. Het waren uitingen van 'zure spot' met godsdienst in het algemeen en

zijn eigen godsdienst in het bijzonder, meende *Dagblad De Stem* op 12 maart 1957. Bomans voelde zich onheus aangevallen en stuurde de gewraakte teksten naar de redactie. Na zorgvuldige lezing nam deze de kritiek terug en bood Bomans verontschuldigingen aan.

De katholieke schrijver Leo Boekraad, die het kritische stuk over Bomans geschreven had, meldde dat de teksten van Bomans hem als zodanig niet hinderden, maar waar hij moeite mee had, was het feit dat Bomans ze in het 'neutrale' milieu van de AVRO-studio voorgelezen had, 'wat door de andere klankbodem de gevoelswaarde van de stukjes kan veranderen'. Scherper kan de verzuiling van die jaren niet geïllustreerd worden. De steen des aanstoots was vaak niet meer dan een kiezeltje. Ooit schreef hij in zijn rubriek 'Parlevink', prominent op de voorpagina van *de Volkskrant*, iets over caramels die door paters karmelieten bereid werden, en over kanunniken en krachtig gebouwde zusters, 'kanonnen'. Dit werd in de *Nieuwe Eindhovense Krant* van 22 september 1960 niet afgedaan als flauwe grapjes, maar getypeerd als 'heiligschennend', zó aanstootgevend dat de auteur van het stukje er 'kotsmisselijk' van was geworden. Dreigend voegde hij eraan toe dat Godfried – 'God vrezend' – zijn naam nog nooit had waargemaakt. Het waren stuiptrekkingen van een katholicisme dat zijn langste tijd gekend had, kenterde en in de jaren zestig een vrije val maakte.

KRITIEK

Bomans helde al langer. Uit zijn columns in *de Volkskrant*, die veelvuldig een 'katholiek' of 'godsdienstig' onderwerp behandelen, blijkt dat hij de moederkerk niet blindelings omarmde en allerlei gebruiken en verschijnselen goedmoedig bespote. Opvallend is dat hij overwegend institutionele aspecten op de korrel nam en nauwelijks elementen die de bijbel rechtstreeks raken. Het was niet de oorsprong van het geloof dat hij bespote, het waren de uitdragers

daarvan en wat zij ervan maakten. Doorgaans was hij mild in zijn hekelende kritiek, maar als hem iets echt hoog zat, kon hij fel zijn. Dat was het geval als het om indoctrinatie, fanatisme ging, ook op ‘algemeen’ geloofsterrein.

In 1956 verspreidde de Vereniging tot Verspreiding der Heilige Schrift folders ten behoeve van de christelijke school. Daartoe werden afgebeelde baby's brave, stichtelijke teksten in de mond gelegd. Deze uitspraken voorzag hij van lichtspottend commentaar, maar bij de tekst 'Ik houd niet van mensen, die de Here Jezus niet liefhebben' hield hij zich niet in. Later, als baby's grote mensen zijn, schreef hij, 'gaan ze dat onderscheid maken. Ze trekken dan een fijn mondje en lopen stijfjes door, als ze iemand tegenkomen, die de Here Jezus niet liefheeft. Het is om die ramp te voorkomen, dat de christelijke scholen zijn opgericht.'¹⁰ Bomans was wars van fanatisme en intolerantie, op alle terreinen, maar bijzonder op het godsdienstige. Hij wist vanaf zijn kindertijd wat religieus fanatisme betekende en hoe eenzaam en angstig dat maakte. Zijn dochter Eva zou later een openbare school bezoeken.

Geloof en katholicisme hielden hem sterk bezig. Henk Lunshof, lange tijd hoofdredacteur van *Elsevier*, heeft verteld dat zijn vele gesprekken met Bomans, ook tijdens het schaken, meestal over theologie gingen. In *In de kou*, waarover later meer, zei Bomans over twijfelende katholieken: 'Je weet natuurlijk nooit in hoeverre zulke mensen in hun geestelijke bloedsomloop de injectie van twintig eeuwen christendom hebben opgenomen en met zich meedragen.'¹¹ Dat gold ook voor hem; het katholicisme, waarmee hij vanaf zijn vroegste kinderjaren doordrenkt was, zou nooit helemaal opdrogen. Hij veranderde, werd kritisch, ontkende, wierp van zich af, verloor en won – maar altijd vanuit zijn oorspronkelijke katholieke wereld; hij zou nooit een kritische buitenstaander worden.

Veel van wat hij in zijn jeugd had meegekregen, stootte hij later als ongewenst meegezeulde bagage van zich af. De traditionele katholiek zag hij als een uit zijn omgeving geïsoleerde figuur, die omgeving vermijgend – en aldus ‘vroom’. Bomans leed onder die incompleetheid en had het gevoel dat hij heel wat in te halen had – dat er nu gretig in ooit ‘vanzelfsprekend’ verboden vruchten mocht worden gehapt. Hij concretiseerde niet wat er allemaal in te halen viel, maar duidelijk is wel dat de katholieke seksuele moraal zwaar op hem gedrukt had. Dat was een van zijn grootste grieven: ‘Die gewone normale biologische dingen, die gewoon overgeslagen worden en onmiddellijk geconstrueerd als schuld, zonde, paniek, dát vind ik het erge.’ Hij vond dat de kerk hiermee een enorme schuld op zich had geladen, die niet kwijt te schelden was. Zonder reserve sprak hij van een ‘ellendige hersenspoeling’ die hem eenzijdig had doen opgroeien, gericht op verdiensten in de hemel en niet op een volledig bestaan in het hier en nu.

Na een bezoek aan zijn zus Wally, non, en een dag later aan zijn broer Arnold, pater, werd het hem ‘te bar’, schreef hij aan de katholieke schrijver Felix Rutten in Rome, op 25 juni 1957.¹² Het werd een openhartige brief, waarin Bomans wanhopig morrelde aan de beperkingen die zijn achtergrond hem had meegegeven: ‘Ik heb eergisteren mijn zusje bezocht, die non is in Maastricht en daar in een wachtkamer met vijf palmen en zes heilighartbeelden een hele middag zitten ouwehoeren en de volgende dag zat ik precies in zo’n wachtkamer in Zundert te zoetekouwen met mijn broer Arnold, die daar Trappist is en daar achter een kopje thee mij de vijf trappen van het Inwendig Gebed uitlegde. Buiten scheen de zon en op de straatweg kwamen drie boerenmeisjes gearmd en zingend voorbij, ze gingen naar het bloemencorso in Zundert, ik werd opeens zo verschrikkelijk treurig en ik dacht: die kinderen weten niets van al die trappen, ze doen wat de natuur hun ingeeft (...).’

Dat deed Rutten ook, die was ‘lief voor de mensen’ en hield van zoveel dingen, ‘niet om verdiensten te verzamelen voor de hemel, maar zo maar, omdat je zo bent, dat is de zesde trap en er is geen wachtkamer in de hele wereld, waar daarover gerept wordt. Je zit niet te potten voor het hiernamaals, maar leeft eenvoudigweg naar je aard en wezen (...), met alles wat je bent, waar ook het verstand bij hoort en wat die jongens van de wachtkamer de “ziel” noemen, maar je *isoleert* die mogelijkheden van mens-zijn niet, je laat niets kaal en dor worden, je geeft al die facetten een kans en bloeit als *geheel*, ik heb dat altijd een mooi gezicht gevonden. Ik was altijd blij als ik je zag, omdat ik uit een milieu kom, waar dat niet begrepen wordt en waar iedereen een splinterbestaan lijdt [sic], waar altijd gehamerd, gepreekt en gemediteerd wordt over een *deel* van de menselijke volledigheid, waar iedereen hoog en dun als dat deel uitgroeit of probeert uit te groeien en de duizenden andere loten en knoppen in zich vermoordt.’ Rutten deed gelukkig niet mee aan het ‘kieskauwen op de vitaminen van een beloning na de dood. God, hoe haat ik dat en hoe heb ik als kind al gevoeld wat een vreselijke vergissing er met dat royale evangelie bedreven is, hoe alles klein en benauwd werd in de mond van hen, die de woorden van die woedende, bezeten, prachtige Man gingen uitleggen en verklaren.’ Rutten had één zonde nooit bedreven: ‘de zonde van de benauwdheid’.

Bomans heeft een leven lang gevochten tegen deze benauwdheid, de ascese waartoe het traditionele katholicisme op diverse terreinen dwong. Het leven moest meer zijn dan een ‘anti-chambrenen op de eeuwigheid’,¹³ wachten tot ‘het’ zou beginnen en het opmaken van een zondebalans. In een van zijn mooiste sprookjes, ‘De dood van de sprookjesverteller’, heeft de sprookjesverteller nog één wens voor hij zal sterven: een kabouter zien. De Dood echter adviseert hem liever aan zijn zonden en aan de eeuwigheid te denken. Maar het verlangen naar een kabouter is zijn laatste gedachte, niet het piekeren over eeuwige

straf. God vindt dit een zeer goede gedachte – en laat hem binnen.

Zonder geloof is er meer gewaagd om het leven draaglijk te maken, meende Bomans. Met zichzelf in gevecht heeft hij dat getracht. Zijn schrijverschap en zijn rol als mediapersoonlijkheid waren daarbij essentieel. Maar ook in andere opzichten vocht hij tegen de onthoudingen die zijn jonge jaren zo beheerst hadden en trachtte hij deze gulzig te compenseren. Hij zocht in brede zin genot. Hij hield zich met genoegen niet aan afspraken. Hij nam graag, en vaak buitenproportioneel, een loopje met de waarheid. Hij koesterde zich in de warmte van verschillende vrouwen. Bomans is een leven lang bezig geweest zijn wortels los te wrikken uit de harde, schrale aarde van zijn jeugd.

Hij kende ‘de verschrikkingen van een verkeerd begrepen godsdienst, wat een verspilling en lijden en hoe eenvoudig is alles, als de ogen opengaan’, schreef hij in 1957 aan een vriendin.¹⁴ ‘Maar je hebt dan iets, wat anderen niet hebben en daar werk je mee en schiet de vogels, die van hun ouders zelf vliegen hebben geleerd verre voorbij. Maar je moet er wat mee doen, de gekwetstheid omzetten.’ Aan dat laatste heeft hij een levenlang gewerkt; gezien zijn uitlatingen op Rottumerplaat bereikte hij daar pas, in 1971, resultaat – of *dacht* dat bereikt te hebben. De veranderingen in de rooms-katholieke kerk die inzetten met het Tweede Vaticaans Concilie in 1962 werden, hoe kan het anders, door Bomans omarmd. De kerk kwam echter, vond hij, met alles te laat; wat iedereen al wist of deed, de kerk hobbelde erachteraan.

TERUG NAAR DE BRON

Bomans was een man die hechtte aan tradities, die met heimwee kon terugkijken naar ‘vroeger’ en die liever in de romantiek van de negentiende eeuw had geleefd dan in de zo realistische twintigste. Maar de al te zware ballast van zijn katholieke opvoeding nodigde niet uit tot weemoed –

daar probeerde hij ook voor te waken. Dat is hoorbaar in wekelijkse gesprekken die hij in 1969 voerde met schrijver-dichter-journalist Michel van der Plas, evenals hij van katholieken huize. Deze gesprekken werden bewerkt tot de uitgave *In de kou*, die in hetzelfde jaar verscheen. Hoezeer Bomans bezig was zijn weg te vinden, blijkt uit de wijze waarop dit boek totstandkwam.

De gesprekken waren op band opgenomen en letterlijk uitgetikt. Bomans echter redigeerde ze intensief – schraptte hele passages en herformuleerde. Soms om iets te verzachten, vaak ook om zijn aanvankelijke gedachten nog scherper te formuleren. In *In de kou* spreken twee mannen van middelbare leeftijd over hun katholieke opvoeding en hoe het hun daarna verging. Ze zitten midden in een tijd van verandering, die nog alle kanten uit kan gaan, tonen zich vooral bevrijd en noteren als positieve ervaring dat het verleden niet meer bestaat. Ze staan wel in de kou: het oude is weg, het nieuwe heeft nog geen duidelijke gestalte. Er is nog geen vervangend onderdak.

Een essentieel document is ook de tekst van een preek die hij op 18 juni 1967 in de Emmauskerk in Spijkenisse hield. De bundel columns uit 1970, verschenen onder de titel *Bemінде gelovigen, In de kou* en de Spijkenissepreek geven samen een scherpe inblik in hoe Bomans tegenover het veranderende katholicisme stond.¹⁵ Hij stond open voor progressie en typeerde het traditionele katholicisme als vooral een vormengodsdienst, waarin een ‘oppassend gelovige’ iemand was die ‘zijn plichten deed’. Deugdzaamheid was iets wat je overhield als je geen zonde deed. Als hilarisch voorbeeld vertelde hij over een ervaring van zijn moeder, die op weg naar de communiebank een mug – in een andere versie is het een vlieg – inslikte en daarom niet meer ter communie kon gaan. ‘We kunnen er niet genoeg om lachen. (...) Wanneer een mug in staat is ons te weerhouden van een feestelijke maaltijd, dan is er iets niet in orde met de kerk. En dat was ook zo. Wij leefden naar de letter van de wet.’

Men stond er bij verhalen over de muggenziftende, hypocriete farizeeën en Schriftgeleerden niet bij stil ‘dat elke tijd zijn eigen vorm van hypocrisie kent en dat we daarvoor helemaal niet immuun waren’. De zekerheden van toen, die op gezag werden aangenomen, verdampten, de ooit zondige twijfel was nu toegestaan: ‘Het geloof staat opeens in de vrije luchtstroom van de algemene scepsis en wordt gewoon op zijn houdbaarheid bekeken.’ Veel oudere mensen vonden dat ongepast, maar, zei Bomans, kennelijk vergaten zij hoe verstikkend de atmosfeer van vroeger was. En daarbij: wat waren die zekerheden van toen nu helemaal? Men schermde met grote argumenten als de onveranderlijke ‘Goddelijke Openbaring’, maar Bomans stelde dat God zich nooit aan ons geopenbaard had.

Dat was gebeurd via mensen die zijn boodschap opgeschreven hadden, in de taal van hun tijd en hun cultuur. Bomans pleitte voor het opnieuw bestuderen van deze teksten, die nu eenmaal geen museumstukken waren: wat kunnen we ermee, wat staat er eigenlijk? Een terug naar de bron. In de jaren vijftig had hij langere tijd in Rome gewoond en toen hadden hem vooral de overblijfselen uit de Oudheid geïnteresseerd; veel later reisde hij voor televisieprogramma’s naar Israël en Rome en toen ging het hem vooral om de groei van het christendom. Het tekent zijn zoektocht naar de oorsprong. Hij beschouwde het evangelie, waarin hij veel las in zijn laatste jaren, niet als mensenwerk, maar als woorden van elders. Wat vertrouwd was van vroeger zag hij nu als franje, die de essentie aan het oog onttrok.

Nu hij het wezenlijke radeloos zocht, moest hij de bijkomstigheden die ooit beschutting brachten wegnippen. Het was bijna protestants. Wat zichtbaar werd, was echter niet steeds helder en begrijpelijk. Jezus de zoon van God? ‘En ik dacht dat het toelaten van het denkbeeld dat Christus geen god was, dat dat lijkt daar gelegen heeft – wat ik allemaal veel redelijker vind hoor, ik vind het ook veel plausibeler (...)’, schrapte hij uit *In de kou*. In dit boek gebruikt hij vaak het neutrale ‘een man’, ‘die man’. Over ‘die hele

conceptie van de drieënhed' merkte hij op – en streepte het later door: 'ja, er is toch niemand meer die dat hè'. In hetzelfde boek vertelde hij dat je na de communie in gebed een dialoog met 'hem' diende te hebben – een wat vleien-der term dan het oorspronkelijke 'dat wezen'. De twijfels van Bomans worden geïllustreerd door alle geschrap en de soms ontwijkende termen die hij koos.

PUINRUIMEN

Bomans zag de oorsprong van alle religies in de existentiële vragen: wie ben ik? wat doe ik hier? waar kom ik vandaan en waar ga ik naartoe? 'Uit die panische radeloosheid wordt elke godsdienst geboren'.¹⁶ Hij zegt hier bijna dat godsdienst een bedenkfel is van de mens die niet kan en wil accepteren dat het leven zonder zin is. Een zelfgesmeed pantser tegen zinloosheid. Hoe ook, een gevoel van totale ontheemdheid was voor Bomans voorwaarde om tot religieuze ervaringen te komen. 'En dan ziet een of ander genie, Boeddha of Mohammed, in dat moeras plotseling een *smalle* weg. Als je die nu *voorzichtig* en in *uiterste concentratie* inslaat, kom je eruit. Maar je kunt het alleen halen als het oorspronkelijke gevoel van ontredde-ning je geen ogenblik verlaat.' Gaandeweg was deze weg van ontsnapping een instituut geworden; men was niet meer onderweg, maar had zich gevestigd. 'Die verstarring van elan tot organisatie is natuurlijk het noodlot van *elke* religieuze conceptie, maar speciaal van wat wij katholieke kerk zijn gaan noemen.'

Het katholicisme kenmerkte zich sterk door 'vormen-drift', de neiging om de dingen waarneembaar te maken, 'een jungle van tastbaarheid', die ons het zicht ontnemt op waar het om zou moeten gaan. Daar leek nu een einde aan te komen, in deze periode van overgang van statisch naar dynamisch, en dat juichte hij toe: 'Tussen Hem en ons heeft zich zoveel geschoven, dat wij Hem nauwelijks meer zien. Wat wij willen is een onbelemmerd uitzicht. Dat is geen afbraak. Het is puinruimen.'

Dat gold voor veel dogmatiek, zeker op het terrein van zonde en hel. In deels geschrapte passages in *In de kou* zei Bomans dat hij 'belazerd' was met angst voor vagevuur en hel, nu priesters daar relativierend over spraken; hun voorgangers hadden ooit de jeugd van velen 'vergald' en nu werd wat al te gemakkelijk gezegd dat het allemaal niet bestond. Uit opmerkingen als deze spreekt een felle kwaadheid. Maar tegelijkertijd bleef er een soort fundamenteel 'katholiek gevoel' bestaan, dat alle verstand doorkruiste, en vaak sterker was. Vroeger, zei Bomans, zag je bij priesters en nonnen een pij en een kap en daaraan voegde je automatisch de heiligheid toe die erin zat. 'Nu gaat die heiligheid de motor afzetten en die non een kus geven; ja maar dat is ongehoord natuurlijk. Dat zijn oude kinderimpressies hè?'

OPLUCHTING EN VERTEDERING

Dat oudere mensen verdrietig waren nu ze hun zekerheden die ze liefhadden zagen verdwijnen, begreep hij, al behoorde hij niet tot hen. Heimwee verduisterde de blik op het heden, vond hij, en: 'Wanneer het oude religieuze besef een jas geworden is, die ons niet meer past, dan gooien we die uit. Elk vermaan, om toch vooral dat pak weer aan te trekken, komt neer op Volendams bedrog.'¹⁷ Niettemin ging zijn hart uit naar degenen die moeite hadden met alle veranderingen. Dat was in zijn publicaties ook zijn grondhouding: hij maakte de exponenten van het oude katholicisme niet belachelijk, maar bezag hen met een zekere tederheid. Vooral bijdragen in *Bemінде gelovigen* ademen deze sfeer. Hij was blij dat het rijke roomse leven voorbij was, maar er waren ook momenten dat het hem speet, bekende hij in 1967. De eerste woede was wat afgezwakt en nu rijpte het besef dat alles wel heel vrijblijvend werd – een structuurloosheid die hem irriteerde – en dat er ook veel 'aardigheid' was verdwenen.¹⁸

Gevoel en ratio botsten in Bomans, die hield van traditie, en zorgden voor onrust. De grote schoonmaak had

voor licht en ruimte gezorgd, maar het was ook wel kaal geworden. Vooral voor kinderen betreunde hij de kaalslag: ‘We denken er weinig aan, maar uit hun leven hebben we veel warmte, kleur en romantiek eenvoudig weggenomen.’¹⁹ Daardoor stond het eigentijdse kind, dat behoefte heeft aan vaste vormen, al vroeg in een kille, barre realiteit. Hij vond het onverdraaglijk dat zijn eigen dochttertje zou moeten opgroeien in een geheel woeste en ledige wereld ‘die helemaal geen dubbele bodems heeft, waar de dingen gewoon zichzelf betekenen en waar je dus zo prettig mogelijk moet leven, de dood zo lang mogelijk uitstellen. Hier spreekt de mystieke, sfeergevoelige Bomans, die iets wilde vastleggen van die voorbije wereld, om het te bewaren. Zo ontstond zijn bundel *Bemінде gelovigen* – herinneringen aan zijn roomse jeugd, bezien door volwassen ogen. Het werd een ironische, weemoedig-kritische portrettengalerij van een weggeleden katholiek verleden.

Veel katholieken – en ook niet-katholieken – herkennen zichzelf in Bomans, die uitgroeide tot een symbool van het kenterende katholicisme in een veranderende tijd. Hij verpersoonlijkte het veilige, maar overwonnen verleden, het bevrijdende en tegelijk verwarrende heden en een nog onduidelijke toekomst. Jeroen Brouwers heeft hem ooit ‘de Anton Pieck van het katholicisme’ genoemd, maar daarmee wordt Bomans tekortgedaan. Hij keek met een zekere begripvolle vertedering naar elementen uit het verleden, maar was blij dat dat voorbij was. Veel sterker was zijn drang nieuwe wegen in te slaan, wat gepaard ging met hevige twijfel. Net als Brouwers maakte ieder vanuit zijn eigen perspectief zijn eigen Bomans. De twijfelaar. De conservatieveling. De roomse paljas. De filosoof. De theoloog. De genuanceerde scepticus. Bomans was het allemaal. Vele jaren na zijn dood, nu er nog maar weinig bemінде gelovigen zijn, hebben zijn artikelen en verhalen over de bewegende kerk de status van essentieel cultuurmonument gekregen.

Bomans was altijd bang geweest voor exhibitionisme, voor het publiekelijk etaleren van zijn diepste gevoelens. Dat veranderde in zijn laatste levensjaren. *In de kou* is een verre van terughoudend relaas over zijn gevoelens en twijfels betreffende het katholicisme. Zijn gecompliceerde relatie met zijn vader verwerkte hij openhartig in *De man met de witte das* (1971). En ook op Rottumerplaat kwam hij tot bekenenissen, hoewel die ‘privé’ gericht waren. Het verwijderen van de knellende katholieke banden had hem losser gemaakt. Hij kon vroeger niet ademen – nu herademde hij en kwam er ruimte voor confidenties. Wellicht had zij zich verder in deze richting ontwikkeld als hij langer was blijven leven.

Los van de veranderde katholieke sfeer vond hij de wereld ontoegankelijker worden. De mens was eenzaam, zei hij in een interview kort voor zijn dood, en ieder was op zoek naar een kleine oase van gemeenschappelijkheid ‘in een woestijn waar ieder zijn eigen weg maar zoeken moet’.²⁰ Daarbij bleef hem ook de vraag beheersen of er leven was na de dood. Bomans bevrijdde zich van de benauwdheid van de kerk, zijn vader, maar gelukkig was hij niet. ‘Heb nog steeds een niet te lessen dorst’, schreef hij op Rottumerplaat. Een onbewuste metafoor. Levensvragen bleven, antwoorden bleven uit. De dorst was niet te lessen.

Citaten zonder bronvermelding komen uit (deels) geschrapte passages uit typoscript *In de kou* (Literatuurmuseum B.706 H.2).

G. Bomans. *Werken 1*, bezorgd door Annemarie Feilzer en Peter van Zonneveld (7 dln), De Boekerij, Amsterdam 1996-1999.

J. Brouwers, *De spoken van Godfried Bomans*, De Arbeiderspers/Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1982.

M. van der Plas (red.), *Herinneringen aan Godfried Bomans*,

- Elsevier, Amsterdam/Brussel/Apeldoorn 1972.
- M. van der Plas, *Godfried. Het leven van de jonge Bomans 1913-1945*, Villa, Bussum 1982.
- G. Vaartjes, Godfried Bomans. Chroniqueur van het kente-rende katholicisme, in: J. Tollebeek, H. te Velde (red.), *Het geheugen van de lage landen*, Ons Erfdeel, Rekkem 2009, p. 77-85.

NOTEN

- 1 Dagboek van Rottumerplaat, *Werken I*, p. 774.
 - 2 Dagboek van een gymnasiast, *Werken I*, p. 664-665.
 - 3 Preek, *Werken VII*, p. 428.
 - 4 In de kou, *Werken VI*, p. 234.
 - 5 Ibidem, p. 328.
 - 6 Brief aan Joost Laudy, ongedat. LM 12967 GBA B., omslag Laudy, J.
 - 7 LM 12967 GBA B., omslag Bomans, J.A.
 - 8 LM 12967 GBA B., omslag Klein, A.C.
 - 9 Brief J. van der Zandt, 1-10-1946. LM 12967 GBA B, omslag Missiehuis etc.
 - 10 Ter verspreiding, *Werken IV*, p. 270.
 - 11 *Werken VI*, p. 156.
 - 12 Fotokopie in Collectie F. Rutten, Gemeentearchief Sittard. Met dank aan F. van der Voordt.
 - 13 Dagboek 1957. *Werken I*, p. 736.
 - 14 Brief aan Marion Laudy, 26-3 1957. LM 12967 GBA B., omslag Laudy, M.
 - 15 Volgende passage grotendeels gebaseerd op elementen uit Preek, *Werken VII*, p. 423-429.
 - 16 Preek, *Werken VII*, p. 423-429. Alle citaten t/m 'puinruimen'.
 - 17 Godfried Bomans vijftig jaar, *Werken V*, p. 680-681.
 - 18 Zie Zondagskinderen, *Werken IV*, p. 672.
 - 19 Roomse herinneringen, *Werken IV*, p. 629.
 - 20 Het corps is een voetbalveld. *Delftse Studentenalmanak voor 1972*, p. 39-40.
- 90 Frank G. Bosman en Arnold Smeets (red.), Gods letterproeverij. Portretten van katholieke literatoren, Valkhof Pers, Nijmegen 2017 (Annalen van het Thijmgenootschap, afl. 105.2).